

Marita Tuomi

Rauhaa ja politiikkaa

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon käsitykset rauhasta kirkkojen oppineuvotteluissa 1970–1986 ja 1995

Ortodoksia 63 (2023), 196–206

DOI: 10.61560/ortodoksia.137170

Itä-Suomen yliopistosta valmistuneessa väitöskirjassani¹ olen tarkastellut Suomen evankelis-luterilaisen kirkon (SELK) ja Venäjän ortodoksisen kirkon (VOK) teologisissa oppineuvotteluissa mukana ollutta sosiaalieettistä rauhanaihetta vuosina 1970–1986 ja 1995. Tutkimukseni rajoittuu niihin oppineuvotteluihin, joissa rauha oli agendalla sosiaalieettisenä aiheena. Tehtävänä oli selvittää vastaus seuraavaan kysymykseen: Mikä oli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon näkemys rauhasta oppineuvotteluissa vuosien 1970–1995 välillä? Tämän tutkiminen nosti esiin myös rauhanaiheen käsittelyyn liittyviä lisäkysymyksiä kuten, mikä oli rauhanteeman funktio näissä keskusteluissa? Miten käsitys rauhasta ja sen tulkinta muuttui 25 vuoden aikana, ja miten teeseissä näkyivät aikakauden yhteiskunnalliset ja poliittiset murrokset?

Tutkimuksen ensisijaisina lähteinä ovat olleet oppineuvottelujen viralliset tiedonannot, jotka sisältävät rauhanaiheesta hyväksytyt teesit eli väittämät. Tiedonantojen lisäksi olen paneutunut rauhanaiheesta käytyyn keskusteluun sekä teesien muotoutumiseen ja sisältöön neuvotteluissa pidettyjen esitelmien sekä niistä laadittujen

---

1 Tuomi, Marita (2022). *Rauhaa ja politiikkaa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon käsitykset rauhasta kirkkojen oppineuvotteluissa 1970–1986 ja 1995*. Diss. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 191. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. <https://erepo.uef.fi/handle/123456789/28625>

keskustelupöytäkirjojen avulla. Rauhanaiheen tutkimisessa olen käyttänyt metodina systemaattista analyysiiä.

Ajanjakso, jolloin rauhan aihe oli oppineuvottelujen asialistalla, on pitkä – yhteensä 25 vuotta. Oppineuvotteluissa on kyseisenä aikana käsitelty kirkkojen rauhantyön teologisia perusteita, kirkkojen työtä rauhan hyväksi, oikeudenmukaisuutta ja väkivaltaa, pelastusta ja rauhan valtakuntaa uskon kohteena ja eettisenä tehtävänä sekä kirkon rauhantyötä ja nationalismia. Rauha on ollut kaikista sosiaalieettisistä aiheista useimmin ja kattavimmin käsitelty aihekokonaisuus.

Miksi rauha oli sosiaalieettisenä aiheena?

Viime vuosina on enenevästi kiinnitetty huomiota siihen, että valinnut kylmä sota 1945–1991 oli ”uskonnollista sotaa” siinä merkityksessä, että molemmat suurvallat, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto, tarkastelivat toisiaan uskonnollisten linssien läpi. Uskonnollinen kylmä sota vallitsi siksi, että molemmat osapuolet tietyissä määrin kehystivät kylmän sodan aikaisen keskinäisen kilpailunsa uskonnollisella fraseologialla. Uskonnon merkitystä kylmässä sodassa lisäsi ydinaseiden olemassaolo ja ydinsodan pelko. Tämä oli elämän ja kuoleman kysymys. VOK:n toiminta rauhan ”mannekiinina” oli osa tätä taistelua.

Teologiset oppineuvottelut kuuluivat omalta osaltaan osaksi uskonnollista kylmää sotaa. Mieli-piteisiin pyrittiin vaikuttamaan kirkkojen kautta ja rauhan teema oli mitä sopivin sosiaalieettinen aihe. Mieli-piteiden muokkauksella pyrittiin saamaan aikaan mielikuva Neuvostoliitosta rauhan airuena ja puolestapuhujana vastakohtana Yhdysvaltojen toimille muun muassa Vietnamissa. Sitä, millä tavoin uskonto on vaikuttanut valtioiden sisä- ja ulkopoliittikaan, on kansainvälisesti alettu tutkia enenevässä määrin 2000-luvun alusta lähtien.

Teologinen aihe on tällaisten lasien läpi tarkasteltaessa samalla poliittinen aihe. Tämä avaa erilaisen näkökulman aiheeseen, jonka voisi ajatella olevan teologinen, mutta josta käsiteanalyysi ja merkitysanalyysi kertovat muuta. Tämä osoittaa, että venäläiset tiesivät koko ajan oppineuvotteluihin sisältyvän poliittisen aspek-

tin toisin kuin suomalaiset, jotka juutuivat regimenttiopin tarkasteluun. Oppineuvotteluiden tutkimukseen tällainen analyysi tuo uuden lähestymistavan.

Ensiarvoisen tärkeää on painottaa, että SELK:n ja VOK:n väliset oppineuvottelut eivät olisi alkaneet ilman agendalla ollutta rauhanaihetta. VOK:n motiiveina olivat edellä mainittu toimiminen Neuvostoliiton rauhanaatteen edistäjänä ja sen myötä mahdollisuus läntisiin kontakteihin. Tärkein motiivi VOK:lle oli kuitenkin kirkkona oman olemassaolon turvaaminen toimimalla yhteistyössä valtion kanssa. Kummankin osapuolen panoksen huomioon ottaen on oppineuvottelujen alkaminen nähtävä osaksi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) ja VOK:n strategiaa, ja osaksi myös SELK:n ponnistelujen tulosta. Oppineuvottelujen alku osui ajankohtaan, jolloin Neuvostoliitossa oli alkanut Andropovin johtajaksi tulon jälkeen NKP:n ja KGB:n eli Neuvostoliiton valtiollisen turvallisuuspoliisin aktiivisin kausi Suomen-asioissa. Suomen ja Neuvostoliiton valtiollisissa suhteissa etsittiin uusia formaatteja, joissa rauhanomaisten ja hyvään naapuruuteen perustuvien suhteiden rakentamisen ohella luotiin ja kehitettiin uusia kumppanuuden muotoja. Tässä prosessissa kirkoilla oli oma tehtävänsä. Neuvostoliitolle oli tärkeitä saada Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi- eli ETYK-prosessi käyntiin. Tätä olivat tukemassa ja edesauttamassa myös kirkot omalla tavallaan. ETYK-kokouksen aikaansaaminen ja seuranta saivat oppineuvotteluiden kommunikoida omat teesinsä.

SELK:n puolelta yksi motiiveista neuvotteluihin pyrkimykselle oli Kirkkojen maailmanneuvoston (KMN) taholta tapahtunut lievä painostus saada solmituksi yhteyksiä VOK:n kanssa. Usein motiiviksi sanottu virallisen yhteyden saaminen Inkerin kirkkoon ei ollut ensisijainen motiivi oppineuvotteluiden alkuun saamiseksi. SELK:n edustajille oli aina vuoteen 1974 asti epäselvää, mikä oli VOK:n todellinen syy käydä kahdenkeskisiä oppineuvotteluja SELK:n kanssa – olkoonkin, että neuvotteluiden myös poliittiset tarkoitusperät selvisivät SELK:lle.

Miten politiikka liittyi oppineuvotteluiden rauhan teemaan?

Vuosien varrella on herännyt keskustelua siitä, olivatko oppineuvottelut enemmän poliittiset kuin teologiset ja oliko poliittisuus verhoitu teologialla. Tästä on kaksi eri näkemystä. Toisen kannattajat ovat sitä mieltä, että SELK:n ja VOK:n oppineuvottelut ovat olleet tarkoitusperiltään poliittisia ja suomalainen osapuoli on ollut sinisilmäinen eikä ole huomannut tullessa vedetyksi mukaan poliittiseen peliin. Tämän ryhmittymän näkyvimät edustajat ovat olleet tutkijat Arto Luukkanen ja Riho Saard. Molemmat perustavat näkemyksensä omiin tutkimuksiinsa. Toinen ryhmittymä koostuu SELK:n oppineuvotteluihin osallistuneista jäsenistä. Näyttävimmän esillä ovat olleet arkkipiispa emeritus John Vikström ja professori Kauko Pirinen. Suurin osa vuosien varrella suomalaisiin delegaatioihin osallistuneista ei ole julkisuudessa tuonut mielipidettään esille. Moskovan patriarkaatin ulkoasiain osaston kirkon suhteita protestanttisiin kirkkoihin hoitavan yksikön tutkija Jelena Speranskajan mielestä suomalaiset tiesivät jotain poliittisuudesta, mutta tuskin tiesivät niin suuresta poliittisuudesta kuin oppineuvottelut tosiasiallisesti olivat. Hän jatkoi toteamalla, että kun tutkijat, muun muassa Luukkanen väittää, että oppineuvottelut olivat kulissi Neuvostoliiton ulkopoliittisille päämäärille, hän oli ainakin viisikymmentäprosenttisesti oikeassa. Käsittääkseni Speranskaja on osaksi oikeassa. Suomessa poliittisuutta on pidetty liian arkaluonteisena aiheena ja siihen on varottu ottamasta kantaa.

Poliittista ilmapiiiriä Suomessa 1970- ja 1980-luvuilla voinee kuvata "suomettuneeksi". Erityisesti Suomen idänpolitiikkaa on kielteisessä mielessä kuvailtu sanalla suomettuminen, jolloin sillä on tarkoitettu Suomen asemaa Neuvostoliiton vaikutuspiirissä ja Neuvostoliiton politiikan myötäilemistä. Kirkkojen väliset oppineuvottelut voidaan nähdä ainakin poliittiselta kannalta suomettumiseen liittyvinä.

Valtiollisten tapaamisten ja kirkkojen oppineuvottelujen päätteeksi muotoiltiin kommuniqueat. Niiden merkitys oli huomattava, sillä ne muodostuivat tärkeiksi Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden selittäjinä. Kommuniqueoihin liittyy oma kätketty kielen-

käyttönsä niin ulkopoliitikassa kuin kirkkopoliitikassa. Kommunikatit sisältävät koodisanoja ja koodilauseita, joilla on huomattava merkitys. Koodisanat ovat lyhennettyjä signaaleja, kuten "rauhantahtoinen" tai "rauha", joihin sisältyy jokin helposti tunnistettava, lyhennetty sanoma. Niitä käyttämällä voitiin vahvistaa viestin uskottavuutta ja legitimoita sisältö.

SELK:n ja VOK:n väliset kommunikate tarkasteltavana ajanjaksona sisälsivät lainausmerkeissä "liturgisia ilmauksia", jotka kuuluivat poliittiseen sanastoon ja jotka piti mainita kylmän sodan aikana valtiollisten tilanteiden vuoksi. Se, että käsiteltävä aihe oli rauha ja rauhantyö, oli jo sinällään merkittävä signaali erityisesti Neuvostoliiton hallinnolle. VOK oli tietoinen tästä ja pitämällä rauhan aiheen agendassa se oikeutti sekä matkansa ulkomaille että lojaalisuutensa ja tarpeellisuutensa Neuvostoliiton hallinnolle. "Liturgisiin ilmauksiin" kuuluvia sanoja ovat sanapari "ystävyyt ja luottamus". Samoin korostettiin veljellisyttä. Liturgisten ilmausten poisjättäminen olisi ollut negatiivinen viesti olosuhteiden muuttumisesta. Mikkelin 1986 oppineuvottelut käytiin vielä neuvostohengessä ja kylmän sodan varjossa. Muutos kuitenkin alkoi Mikkelissä. Kiovan 1995 oppineuvotteluiden kommunikateassa sana "rauha" esiintyy ainoastaan sosiaalieettisen aiheen otsikossa.

Oppineuvotteluiden kommunikateoiden teesit sisälsivät suurimalta osin rauhan teologiaan liittyviä asioita. Teesit, jotka viittasivat politiikkaan, tulivat pääsääntöisesti venäläisen osapuolen ehdotuksista ja tarpeista. NKP:n 24. puoluekokouksessa määritetty tavoite oli toisen maailmansodan jälkeinen rajojen tunnustaminen ja loukkaamattomuus. Tämä oli saavutettu. Neuvostoliiton kannalta se oli ETYK:n päätöksistä tärkein. Vuosien 1971–80 kommunikateoissa oli myös jokaisessa maininta Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssista, ETYK:sta. Suomen ulkopoliitikan kannalta se oli hyvä asia mainita, ja täten ilmaista, että Suomi oli turvallinen neuvottelukumppani ja neuvottelut käytiin Suomen ja Neuvostoliiton välisen Ystävyyt-, yhteistyö- ja avunanto-sopimuksen (YYA) hengessä eikä muutoksia valtioiden välillisissä suhteissa ollut tapahtunut. Samoin asiasta laaditut periaatteet vastasivat niitä vaatimuksia, joita Neuvostoliitossa oli koskien rauhanomaista rinnakkaiseloä. Kyseistä periaatetta tuotiin esille 1970-luvun alkupuolen oppineuvotteluiden teeseissä. Vuosien

1977 ja 1980 kirkkojen oppineuvotteluissa näkyy NKP:n 25. edustajakokouksen päätökset, joiden mukaan tavoite seuraavalle viisivuotiskaudelle oli pyrkimys kehittää ja rikastuttaa jo olemassa olevia hyviä naapurisuhteita Suomen kanssa. Tällä tavoitteella vahvistettiin sekä valtiollisia että kirkollisia suhteita. Samalla se takasi tulevien oppineuvotteluiden jatkon. Vuosien 1983 ja 1986 oppineuvotteluihin ja teeseihin vaikuttivat NKP:n 26. edustajakokouksen päätökset, joissa ulkopoliittikan alalla huomattava painoarvo oli kilpavarustelun hillitsemisellä ja strategisten aseiden supistamisella ja rajoittamisella. Esille tuli ajatus ydinaseettomasta Pohjolasta. Oppineuvotteluissa tuli esille myös USA:n strateginen puolustusaloite eli niin kutsuttu Tähtien sota-hanke. Syynä, miksi Venäjän ortodoksinen kirkko otti avoimesti kantaa poliittisiin tapahtumiin, oli tiukentunut uskontopoliitiikka.

Mitä rauha tarkoitti oppineuvotteluissa?

Rauhalla on eri aikoina tarkoitettu erilaisia asioita. Rauhalla on ymmärretty Jumalan luoman maailman eheyttä sekä Jumalan säättämää hyvää ja oikeudenmukaista järjestystä. Rauha voidaan nähdä myös ihmisyksilön sisäisenä rauhana, Kristuksen seurakunnan tuntomerkinä ja koko ihmiskuntaa koskevana toivona rauhasta. Rauhaa ovat määritelleet historian kulussa muun muassa monet suuret ajattelijat ja filosofit aina kirkkoisä Augustinuksesta, Martti Lutheriin, Immanuel Kantiin, Friedrich Hegeliin ja Leo Tolstoihin. Kuitenkaan yhtä ainoaa, oikeaa rauhan määritelmää ei ole. Väitöskirjassani on yhteensä 45 kohtaa, jotka alkavat sanoilla ”Rauha on...”. Sanojen jälkeen seuraa määritelmä, mitä rauha on. Ehkä tämä jo kuvastaa, miten monisisältöinen ja monimerkityksellinen on rauhan käsite.

SELK:n ja VOK:n väliset oppineuvottelut pyrittiin pitämään teologisina. SELK lähti heti ensimmäisestä oppineuvottelusta vuodesta 1970 alkaen tarkastelemaan rauhaa Martti Lutherin kahden valtakunnan ja kahden hallintavallan eli regimentin erottelusta. Rauhantyön teologinen perusta nähtiin olevan luterilaisessa regimenttiopissa, jonka mukaan hallintavallat on pidettävä yhdessä, mutta niitä ei saa sekoittaa. Eriävän mielipiteen lausui arkkipiispa Simojoki, joka totesi kannattavansa regimenttioppia, mutta torjui

sen liittymisen rauhanaiheeseen. Hän näki raamatullisen vanhurskauskäsitteen ja yhteiskunnalliseettisten ongelmien ja kansainvälisten ongelmien välillä kiinteän yhteenkuuluvaisuuden.

Zagorskissa vuonna 1971 oltiin samoilla linjoilla esittäen, että Lutherin kahden regimentin oppi on sovellus lain ja evankeliumin erottamisen periaatteesta. Lisäksi todettiin, että jos evankeliumilla motivoidaan maallisen regimentin harjoittamaa väkivaltaa, sekoitetaan regimentit. Vuonna 1974 päädyttiin toteamaan, että rauhantyö kuuluu maallisen hallinnon piiriin ja varsinainen rauhantyö on lain tasolle kuuluva velvoite vastakohtana evankeliumille.

Muutos alkuvuosien käsitykseen kahdesta valtakunnasta ja kahdesta hallintavallasta tapahtui vähitellen. Kiovassa 1977 esitettiin, että ihmiset Jumalan luomina ja osana Hänen luomakuntaansa ovat eettisesti velvoitettuja tekemään työtä poliittisen rauhan hyväksi. Lain ja evankeliumin suhteessa ei ole kyse vain niiden välisestä erottelusta vaan myös yhteenkuuluvuudesta. Poliittisen rauhan ja Jumalan valtakunnan rauhan yhteys ilmentää juuri lain ja evankeliumin eroa ja yhteenkuuluvuutta. Rauhantyö liitettiin myös pelastukseen (Vikström). Tämä näkemys perustuu siihen, että kristitty on kahden valtakunnan, taivaallisen ja maallisen, kansalainen ja sellaisena hänet on kutsuttu kilvoittelemaan taivaallista valtakuntaa kohden ja samaan aikaan olemaan oikeudenmukaisen maanpäällisen valtakunnan aktiivinen rakentaja. Edellisessä on kysymys Jumalan valtakunnasta ja maallisesta valtakunnasta, mutta termejä ”Jumalan valtakunta” ja ”maallinen valtakunta” käytetään kahden regimentin jaottelun mukaisesti. Nämä ovat kuitenkin eri asioita ja tässä sekoittuvat valtakunnat ja hallintavallat.

Turussa 1980 palattiin Lutherin lain ja evankeliumin erotteluun, jonka mukaan ne liittyvät Jumalan maalliseen ja hengelliseen hallintavaltaan, olematta kuitenkaan niiden kanssa sama. Evankeliumi ei poisulje lakia eikä kristillistä lain tulkintaa eikä mahdollisuutta noudattaa lakia ilman evankeliumia. Todettiin, että Lutherilla laki on tärkein teologinen perusta rauhantyölle. Rauhantyö on maailmallinen tavoite ja yksi maallisen regimentin toteuttamisen kohteista. Seuraavissa oppineuvotteluissa regimenttiopin käsittely jäi vähemmälle. Mikkelissä 1986 toistui jo Leningradissa 1983 esillä ollut näkemys siitä, että kirkon toiminta kirkkona on julistamista ja eettisten näkökohtien esillä pitämistä.

Lutherin esittämän regimenttien erottelun tulkinta teetti luterilaisille neuvottelijoille töitä koko ajanjakson vuodesta 1970 vuoteen 1986, jolloin rauha oli neuvottelujen sosiaalieettisenä aiheena. Kuitenkin SELK:n esitelmissä Lutherin näkemystä regimenteistä ja niiden suhteesta rauhaan käsiteltiin vuodesta toiseen. Lopulta epäselväksi jäi, mikä on rauhan suhde maalliseen ja hengelliseen. Näkemyksen epäselvyyden takia kahden regimentin erottelua ei saatu integroiduksi neuvotteluiden johtopäätöksiin. Se, kuuluuko rauha maalliseen vai hengelliseen regimenttiin ei ole kuitenkaan yksiselitteinen, koska kummassakin regimentissä on kysymys myös rauhasta. Osaksi tästä syystä SELK:ssa kirkon rauhantyöllä ei ollut omia erityisiä päämääriä.

Ortodoksiselle kirkolle puolestaan on tyyppillistä kokonaisvaltainen ajattelutapa myös rauhan kysymyksessä. Se ei erottele toisistaan hengellisestä ja maallista, teologista ja filosofista eikä yksilöllistä ja yhteisöllistä. Koska maallisen ja hengellisen välillä ei tehdä eroa, on rauhantyö osa kirkon ja sen jäsenten työtä Kristuksen esimerkin mukaisesti. Venäjän ortodoksisen kirkon mukaan rauhan lujittaminen on yksi kirkon perustehtävistä ja rauhan toiminta on aktiivista toimintaa. Venäjän ortodoksisesta kirkosta professori Borovoi perusteli vuonna 1977 miksi kirkko osallistuu rauhantyöhön. Hän totesi, että kirkko osallistuu neuvostoyhteiskunnan rakentamiseen toiveenaan saavuttaa kristillinen yhteiskunta. Borovoin mielessä siinsi vanha Bysantin esikuva kirkon ja valtion liitosta. Tätä lausumaa vastaan on ymmärrettävissä myös nykyisen patriarkka Kirillin kannanottoja nykyisestä Ukrainan tilanteesta ja hänen vankkumaton tukensa presidentti Putinille.

Tarkasteltaessa ortodoksisuutta huomion arvoista on myös se, että ortodoksisuudessa hyvinvoinnin käsite ei ole yhteiskuntaeettinen vaan hengellis-eettinen. Rauha ymmärretään Kristuksen seurakunnan tuntomerkeksi ja koko ihmiskuntaa koskevana toivona rauhasta ja luomakunnan eheydestä. Ortodoksien käsitys rauhasta on kokonaisvaltaisuuden lisäksi soteriologinen. Rauha ei ole vain ihmisten välistä konkreettista toimintaa vaan kristillisellä rauhantyön perustalla on rauha Jumalan kanssa. Kysymys Kristuksen rauhasta ja ihmisten välisestä rauhasta on yksi merkittävimmistä kysymyksistä, mikä selittää ortodoksista rauhantoimintaa. Ortodoksit liittävät rauhan myös pelastuksessa saatuun Jumalan lahjaan ja ihmisten toimintaan Kris-

tuksen ruumiina, kirkkona. Samoin rauha edellyttää toimintaa ja näin Jumalan antaman lahjan jakamista. Ortodoksisen rauhankäsityksen teologisia perusteita ovat Raamatun opetus kaikkien ihmisten syntyperän ykseydestä. Kristillisen luomis- ja ihmiskäsityksen pohjalta voidaan perustella kaikkia ihmisiä koskeva velvollisuus tehdä rauhantyötä.

Ortodoksit korostivat sitä, että kirkko kirkkona ei tee eikä osallistu maalliseen rauhantyöhön humanitäärisissä järjestöissä vaan sitä tekevät kirkon jäsenet. Luterilainen osapuoli ilmaisi olevansa tästä samaa mieltä. Luterilaisen käsityksen mukaan kirkon tehtävä ei ole ohjata politiikkaa, vaan nostaa esiin eettisiä näkökohtia.

Lopuksi

Vuoden 1986 jälkeen rauhanaihe jäi taka-alalle, mutta siihen palattiin vuonna 1995 Kiovassa käsiteltäessä nationalismia. Maailmantilanne oli muuttunut. Neuvostoliitto oli hajonnut ja Ukraina oli itsenäinen valtio. Ukraina oli tulenarkaa aluetta sekä maantieteellisesti että kirkkopoliittisesti. Tämä tarkoitti myös Ukrainan ortodoksista kirkkoa ja Ukrainan autokefaalista ortodoksista kirkkoa. VOK halusi SELK:n puolestapuhujakseen lännessä koskien Ukrainan kirkkojen tilannetta. Pyrkimys epäonnistui, johtuen SELK:n edustajien valvutuneisuudesta koskien Ukrainan tilannetta. Teeseihin ei tullut suoria viittauksia kirkkopoliittiseen tilanteeseen eivätkä SELK:n delegaation jäsenet toimineet disinformaation välittäjinä.

Syitä, miksi rauhanaiheen käsittelyyn löydettiin niin vähän uutta, on monia. Venäjän kirkon traditioon ei kuulu teologianhistoriallista tarkastelua, josta syystä oppitarkastelu on historiatonta. Tämä puolestaan näkyy rauhanaiheen käsittelyssä. Metodien kohtaamattomuus sekä VOK:n ja SELK:n rauhantyön niin määrällinen kuin merkityksellinen eroavuus vahvistavat ajatusta siitä, että kirkkojen näkemykset rauhantyöstä eivät saavuttaneet toivottua yhtenäisyyttä.

Ongelmana oli lisäksi esitelmien kohtaamattomuus. Merkittävä eriyvyys suomalaisten ja venäläisten esitelmien välillä oli se, että suomalaiset peilasivat oppineuvotteluissa oppitraditiotaan tunnus- tuskirjojen valossa, kun taas venäläiset puhuivat/esitelmöivät elävän oppitradition pohjalta. Piispa Kalevi Toiviainen esitti esitelmien ja

keskustelujen kohtaamattomuuden syyksi sen, että VOK korostaa kirkollisessa elämässä liturgian merkitystä, kun taas SELK:n perusta on luterilaisessa opissa. Hän näki, että venäläisille opillisten tulosten saavuttaminen ei ole samanlainen itseisarvo kuin suomalaisille. Kyseinen ei kuitenkaan poista sitä, että rauhantyö voi olla teologisesti merkittävä asia, vaikka uusia tuloksia ei olisikaan saavutettu.

Esitelmien kohtaamattomuutta lisäsi se, että vaikka aihe oli sama, esitelmäitsijät lähestyivät asiaa eri lähtökohdista tai olivat ymmärtäneet aiheen eri tavalla. Esimerkiksi 1971 Martikaisen esitelmän keskeisintä sisältöä oli rauhantehtävä ja rauha, kun taas Mihailin kommenttipuheenvuoron keskeisenä asiana oli oikeutettu sota. Esitelmäitsijä ja kommentaattori puhuivat siis eri asioista. Samaa kohtaamattomuutta on havaittavissa useassa eri oppineuvottelussa. Tämä on yksi syy, joka häytti kokonaisuudessaan rauhanaiheen keskusteluja ja heikensi tulosten saavuttamista. Neuvotteluiden teesien muotoilua puolestaan häytti se, että venäläiset halusivat 1970-luvulla ja osaksi myös 1980-luvulla saada teeseihin enemmän kannanottoja ajankohtaisiin kansainvälisen politiikan tapahtumiin. Suomalaiset puolestaan pyrkivät saamaan kommunikatioista mahdollisimman puolueettomia ja keskittyen rauhaan teologian näkökulmasta.

Selkeiden tulosten saavuttamista vaikeutti osaksi se, että kirkkojen tietämys toistensa asioista oli paikoitellen heikkoa. Paras esimerkki tästä on Kiovan 1995 oppineuvottelu, jossa aiheena oli nationalismi. Molemmilla osapuolilla oli nationalismista eriävät näkemykset, mikä vaikeutti teeman käsittelyä. Suomen kielessä ja venäjän kielessä nationalismilla on erilainen merkitys. Suomenkielistäkin terminologiaa voidaan ymmärtää hieman eri tavoin. Suomen kielessä on ero kansallisuusaatteen ja nationalismin välillä, joista edellinen on positiivinen ja jälkimmäinen ongelmallisempi ilmiö. Venäjän kielessä käsitteet patriotismi ja nationalismi vastaavat käsitteitä lähetys ja proselytismi. Osipov määrittäi nationalismin ja proselytismin erittäin negatiivisiksi ja hylättäväksi asioiksi. Patriotismi ja lähetys sen sijaan ilmaisevat miten kristitty suhtautuu omaan kirkkoonsa. Osipovin mukaan lähetys on positiivinen asia kuten patriotismi. Venäjän ja suomen kielten erilaiset merkitykset koskien nationalismia tekivät yhteisen näkemyksen saavuttaminen mahdollottomaksi.

VOK:n kapea liikkumatila sosiaalieettisissä kysymyksissä aiheutti sen, että ainoaksi mahdollisuudeksi neuvostovallan ja kylmän sodan aikana jäi käsitellä sosiaaliseettisenä asiana rauhaa. Tämä puolestaan sai aikaan sen, että rauhasta pidetyt esitelmät toistivat osaksi itseään ja eikä uusia näkökulmia löydetty. Tästä seurasi delegaattien ja esitelmöitsijöiden parissa väsymys rauhanaiheen käsittelyssä. Toinen merkittävä asia oli vallinnut kansainvälinen tilanne ja sen aiheuttamat rajoitteet. Molemmat kirkot, sekä SELK että VOK, olivat huomattavan sidoksissa oman aikansa tapahtumiin.

Oppineuvotteluiden rauhanaihetta pidettiin vuodesta toiseen niin sanottuna pakollisena aiheena ja näin turvattiin koko oppineuvotteluiden jatkuminen. Kuten arkkipiispa Juva totesi 6.4.1981 Turun arviointikeskustelussa "[Oli] tuleva aihe mikä hyvänsä, täytyy rauhan sanana esiintyä siinä".

Oppineuvotteluissa rauhasta keskusteltiin turvallisesti, eikä liian radikaaleja näkökulmia tai lähestymistapaa aiheeseen sallittu. Kuitenkin tästä huolimatta yhteisymmärrys kirkkojen välillä kasvoi ja myös saavutettiin jonkinlaisia askeleita kohti yhteisiä teologia näkemyksiä.

Tutkimukseni on osoittanut, että oppineuvotteluiden luonne oli selvästi sekä teologinen että poliittinen. Tutkimus on tuonut esiin uutta tietoa koskien niin kirkkopoliittikkaa, kuin politiikan kielen tutkimusta sekä kirkko-oppia. Tutkimuksessani selviää vastaus kysymykseen, oliko rauhanaihe oppineuvotteluissa tärkeä teologinen kysymys vai ei-teologinen ongelma. SELK:stä Hannu T. Kamppuri totesi vuonna 1986 Mikkelin tiedonannossa johtopäätöksensä, että rauhantyö ei ole kirkkojen välinen teologinen ongelma. Vastaavasti VOK:sta professori Osipov painotti rauhantyön teologista merkitystä. Vaikkakin he tässä puhuivat eri asiasta, eivät heidän näkemyksensä olleet välttämättä vastakkaisia. Siitä huolimatta, että oppineuvotteluissa puhuttiin toistensa ohitse ja eri tasoilla, tähdentää nykyinen maailmantilanne sitä, että rauhasta on tärkeää puhua. Rauhan merkityksen huomaa konkreettisesti, kun rauhaa ei ole. Rauha on edelleen ajankohtainen ja maailman polttopisteessä. Totean saman, kuin väitöstilaisuudessa pitämässäni lectionissa: tutkijoina meillä on kyky katsoa menneisyyteen. Tämän pitkän perspektiivin avulla voimme ymmärtää nykypäivää ja toivottavasti se auttaa meitä katsomaan myös tulevaisuuteen.